

DAVLAT VA JAMIYAT RIVOJIDA IQTISODIYOT VA UNING O'RNI VA ROLI

Turg'unov Anvar Yashnar o'g'li

O'zbekiston Milliy universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6024902>

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 15-dekabr 2021

Ma'qullandi: 15-yanvar 2022

Chop etildi: 5-fevral 2022

KALIT SO'ZLAR

Ma'naviy hayot, ta'lim, iqtisod, iqtisodiy tizim, davlat, ta'lim-tarbiya.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada hozirgi vaqtda eng dolzarb masalalardan biri hisoblangan davlat va jamiyat rivoji hamda unga ta'sir etuvchi omillar va iqtisodiyotni barqarorlashtirish orqali davlatning rivojiga erishish shartlari haqida so'z yuritilgan.

Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan dunyoda davlat va jamiyatning to'g'ri tamoyillar ostida boshqarilishi hamda, rivojlanishi albatta uning iqtisodiy barqarorligiga bog'liq. Bu esa o'z-o'zidan bizga iqtisodiyotni bugungi hayotimiz ravnaqi uchun qanchalar ahamiyatli ekanini anglatadi. Buning kechiktirib bo'lmaz chorasi sifatida amaldagi qonunchilikda iqtisodiyotni to'g'ri va chuqur anglay oladigan hamda, bugungi globallashuv jarayonida iqtisodiy muammolarning kelib chiqish sabablari va ularni oldini olish masalalarini yecha oladigan mutaxassislarini tayyorlash va ularni davlat va jamiyat rivoji uchun to'g'ri taqsimlashdek mukammal vazifa turibdi. Biroq, eng avvalo davlat va jamiyat tushunchasiga tarif bersak maqsadga muvofiq bo'lar edi. Davlat jamiyatning oliy siyosiy instituti bo'lib, shu jamiyatda yashayotgan mamlakat fuqarolari manfaatini himoya qilish uchun o'rnatiladi. Davlat mamlakat chegaralarini himoya qiladi, boshqa mamlakatlar bilan aloqada bo'ladi, qonunchilik bilan

shug'ullanadi va hokazo. Davlat — mamlakat miqyosida jamiyatni uyushtirish masalalarini hal qilish, uning tashqi munosabatlarini belgilash vakolatlari bo'lgan hukmron tuzilma. Davlat jamiyatni o'z qonun-qoidalariga ko'ra idora qiladi, turli tip, shakllarda tashkil topadi. Davlat masalasi haqidagi qarashlar, ta'limotlar, davlat hokimiyati hamda iqtisodiy xayot hodisalari hamma zamonlarda alohida dolzarblik kasb etib kelgan. Shu o'rinda qadimgi davrda ham iqtisodiyotni davlat rivojining asosiy tamoyili sifatida ko'rilganlidi ahamiyatlidir. «Eng mo'tabar, qadimgi qo'lyozmamiz «Avesto»ning yaratilganiga 3000 yil bo'lyapti. Bu nodir kitob bundan XXX asr muqaddam ikki daryo oraliq'ida, mana shu zaminda umrguzaronlik qilgan ajdodlarimizning biz avlodlariga qoldirgan ma'naviy, tarixiy merosidir. «Avesto» ayni zamonda bu qadim o'lkada buyuk davlat, buyuk ma'naviyat, buyuk madaniyat bo'lganidan guvohlik beruvchi tarixiy hujjatdirki, uni hech kim inkor etolmaydi»¹ degan edilar O'zbekiston respublikasining 1-Prezidenti

¹ "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" 2007y 154b.

I.A.Karimov. Shunday ekan "Avesto"da ham bizning xalqimiz iqtisodiyotining tarixiy tamoyillari haqida bir qancha asosli ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Kitobda ijtimoiy-iqtisodiy muammolar aks ettirilgan holda shunday deyiladi: «Yomon ovqatlanigan xalq na yaxshi, kuchli ishlovchilarga va na sog'lom baquvvat bolalarga ega bo'ladi... Yomon ovqatlanishdan odob-ahloq ham aynib ketadi. Agar non mo'l-ko'l bo'lsa, muqaddas so'zlar ham yaxshi qabul qilinadi»². Bu yerda biz sog'lom avlod to'g'risida, iqtisodiy va madaniy, ma'naviy yuksalish o'rtasida o'zaro bog'liqlik mavjudligi to'g'risida fikr yuritilganligini ko'ramiz. O'sha davrda aytilgan bunday fikrlar, ajdodlarimiz Qadimgi Dunyo madaniyatida yuqori yutiqlarga erishganligidan dalolat beradi. Bu noyob kitobda patriarxal urug' jamoasi haqida, uning tugatilishi davrida iqtisodiy tengsizlik, sinfiy tabaqalanish haqida qimmatli ma'lumotlar beriladi. Bundan tashqari tarixda iqtisodiy tamoyillar haqida bir qancha olimlarning fikrlari va qarashlari ham ahamiyatli hisoblanadi. Ulardan quyidagilari ahamiyatli hisoblanadi: U.Stafford(Angliya), G.Skaruffi(Italiya)lar dastlabki merkantilizm maktabi asoschilari hisoblanishadi. Merkantilizm (italiyancha «merkante» so'zidan kelib chiqqan – savdogar ma'nosini anglatadi), bu bozor (kapi-talistik) iqtisodiyotga bo'lgan birinchi ilmiy qarashlar tizimidir. Dastlabki merkantilizm «pul balansi» siyosatini olib borgan. Bu siyosat pul muomalasini, tashqi savdoni qattiq tartiblab turishni ta'minlovchi ma'muriy yo'l bilan mamlakatning pul boyligini ko'paytirishga qaratilgan (mamlakat puli qancha ko'p

bo'lsa, u shuncha boy hisoblangan). Dastlabki merkantilizm oltin va kumushni boylikning mutlaq shakli deb qaradi va uni chetdan olib kelish yo'lini qidirdi. Tashqi savdoda ijobiy saldoga erishish uchun dastlabki merkantilistlar maqsadga muvofiq hisobladilar:

eksport qilinadigan tovarlarga maksimum yuqori baho o'rnatishni;

•tovarlar importini har tomonlama cheklashni;

• mamlakatdan oltin va kumushning oqib chiqib ketishiga yo'l qo'ymaslikni ilgari surishgan. Bulardan tashqari R.Kantilon o'zining kitobida «Qo'shni mamlakatlarga qaraganda muomalada ko'p puli bo'lgan har qanday davlat, ularga nisbatan ustunlikka ega...»³ deb, qayd qilib o'tgan. Uilyam Pettining(1623-1687) fikri bo'yicha esa, nafaqat qimmatli metall va toshlar hamda pul boylik hisoblanadi, balki mamlakatning yeri, uylar, kemalar, tovarlar va xatto uy jihozlari ham boylikni tashkil etadi. Bu masala bo'yicha o'z fikrini rivojlantirib bizning davrda keng tarqalgan «Mehnat boylikning otasi, yer esa uning onasi» degan iborani ishlatdi. Yuqorida keltirib o'tilganlardan tashqari Fransua Kene(Fransiya) ham davlat va jamiyatning rivojlanishi bir-biriga uzviy bog'liqligi va bunda esa iqtisodiyot yetakchilik qilishini «Dehqonlar kambag'al bo'lsa qirollik kambag'al bo'ladi, qirollik kambag'al bo'lsa qirol kambag'al bo'ladi» deb yuqoridagi so'zlari orqali isbotlab berdi. Amerika olimi Uolter Rostou (1916) o'zining «Iqtisodiy o'sish bosqichlari» (1960) kitobida jamiyatning xo'jalik rivojlanishi bosqichlarini ko'rsatib berishga harakat qildi. Rostou jamiyat taraqqiyotini bosqichlariga ajratishda texnikaviy –

² ""Avesto"-Sharq xalqlarining bebaho yodgorligi". Boboyev H., Do'stjonov T., Hasanov C,- "Toshkent",2004, 155 b

³ «Savdo tabiati to'g'risida ocherk» (1775) 147b

xo'jalik ko'rsatkichlarini – texnika taraqqiyoti darajasi, jamg'arish normasi, iste'mol darajasini asos qilib oladi. Unda sotsial omillar ikkinchi o'ringa suriladi va ular texnologik sharoitlarni ta'minlash uchun qancha zarur bo'lsa, faqat shuncha darajada tahlil qilinadi.

Iqtisodiy o'sish qonuniyatlari iqtisodiy tizim xususiyatlariga bog'liq emas, ular bozor va shuningdek buyruqbozlikka asoslangan iqtisodiyotda bir xil hisoblanadi.

U.Rostou iqtisodiy taraqqiyotning beshta bosqichini ko'rsatib bergan:

An'anaviy jamiyat: «Njutongacha bo'lgan fan va texnika» bilan hamda qishloq xo'jaligining ustunligi bilan ifodalanadi.

O'tkinchi jamiyat. Bu yerda iqtisodiy o'sish uchun shart-sharoitlar yaratilgan bo'ladi: fan yutuqlari ishlab chiqarishga tadbiiq etiladi, banklar paydo bo'ladi, ishlab chiqarishni investitsiyalash kuchayadi.

Yuksalish davri (sanoat inqilobi): eski an'anaviy uklad asosan tugatiladi, iqtisodiy o'sish normal holat hisoblanadi, ishlab chiqarish sanoatning asosiy tarmoqlarining jadal rivojlanishi amalga oshiriladi, davlat eksportni rag'batlantiradi.

Yetuklik bosqichi: aholining o'sishga qaraganda mahsulot ishlab chiqarishning doimo ortiq bo'lishi ta'minlanadi, milliy iqtisodiyotning jahon xo'jaligiga integratsiyalashuvi kuchayadi, an'anaviy jamiyat batmom tugatiladi.

Ommaviy iste'mol bosqichi: uzoq muddat foydalaniladigan iste'mol buyumlari va xizmat ko'rsatish asosiy ahamiyat kasb etadi.

Yuqorida keltirib o'tilgan barcha iqtisodiy olimlar va o'z davrining yetuk olimlarining fikrlarini mujassam qiladigan bolsak, davlat va jamiyatning rivoji uchun iqtisodiyotni rivojlantirmay turib mukammal davlat va jamiyat rivojiga erishib bo'lmasligini takidlashgan. Shuning uchun Hozirgi globallashgan dunyoda rivojlanayotgan O'zbekiston iqtisodiyotini yanada rivojlantrish

va takomilashtrish maqsadida bir qator loyihalar va strategiyalar amalga oshirilgan va yana yangi loyihalar amalda misol uchun: 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturini aytishimiz mumkin. Shunday bo'lsada oldimizda hali yechilmagan masalalarni borligi va amalga oshirilayotgan islohotlarning to'liq amaliyotga joriy etilmayotganligini ko'rishimiz mumkin, chunki iqtisodiyotimizda izga solish mushkul bo'lgan hufyona iqtisodiyotning mavjudligi ya'ni, statistik tahlilga va davlat byudjetiga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatayotgan davlat ro'yhatidan o'tmasdan turib soliqlardan qochib faoliyat yuritayotganlarni misol qilshimiz mumkin. Bu o'z navbattida iqtisodiy sektorlarni uzviy bog'liqligini hisobga olgan holda, yani Davlat, Bank, Ishlab chiqarish, Iste'mol sektorlari o'rtasidagi nomutanosiblikni keltrib chiqazadi. Misol uchun: ishlab chiqarish sektorida aniq statistik tahlil amalga oshirishni imkoniyatini cheklovchi davlat ro'yhatidan o'tmagan holda amalga oshirilayotgan hufiyona mikroiqtisodiyotlar natijasida, statistik noaniqliklar yuzaga keladi. Bu ma'lumotlar asosida Bank sektori iqtisodiyotga qancha

pul emissiyasini amalga oshiradi. Iqtisodiyotga ortiqcha pul massasi chiqishi natijasida Inflatsiya yuzaga kelshni ko'rshimiz mumkin yoki aksincha tovar va xizmatlarning narxini keskin tushib ketishini ko'rishimiz mumkin.

Shunday ekan, yuqoridagi muammolarni inobatga olgan holda, quyidagilarni amalga oshirishimiz maqsadga muvofiq bo'ladi deb o'ylaymiz:

1. Ishlab chiqarish va xizmat ko'rasatish sohalarida daromad soliqlarini kamaytirish, bu ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarini rag'batlantiradi. Bu bilan teskari proporsional o'sishga erishiladi ya'ni soliq to'lovchilar soni oshadi va o'z daromadlarini yashirishga asos qolmaydi bu esa o'z navbatida umumiy miqdorda soliq tushumini oshiradi.

2. Iqtisodiyot infratuzilmalarni takomillashtirish.

3. Iqtisodiyotni to'g'ri va chuqur anglay oladigan hamda, bugungi globallashuv

jarayonida iqtisodiy muammolarning kelib chiqish sabablari va ularni oldini olish masalalarini yecha oladigan mutaxassislarni tayyorlash va ularni davlat va jamiyat rivoji uchun tog'ri taqsimlash.

4. Iste'molchilarning kredit olish jarayonini yengillashtirish va qulay qilish maqsadida onlayn bank tizmini yaratish.

To'plangan bilimlardan, pedagogik tajribalardan oqilona foydalanish davlatimiz qonunlari va qoidalariga muntazam rioya qilish ko'nikmalarini shakllantirish ta'lim-tarbiyaning samarali amalga oshirish garovidir. Bu esa davlat va jamiyat rivojida ahamiyatli tushuncha hisoblanadi. Demakki, yuqoridagilarni bugungi kunda amalda joriy etadigan bo'lsak, davlatimiz siyosati hamda iqtisodiyotidagi bir qancha muammolarning yechimini topgan bo'lar edik. Bundan tashqari davlatimiz rahbari aytganlaridek xalqimiz farovonligiga erishish yo'lida sezilarli qadamlardan birini qo'yamiz. Zero, iqtisodiy barqarorlik farovon hayot garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Каримов И.А. "Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: ҳафсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари" "Ўзбекистон" нашриёти Т.1997й
2. Форобий А.Н. Фозил одамлар шаҳри.Т.,1993.
3. Темур тузуклари.Т.,1996.
4. Издевать дороги и пути праведных. Пехлевийские назидательные тексты.- С. 78; Низомулмулк. Сиёсатнома ёки сияр ул-мулк.(форс тилидан тарж. Сўз боши ва изоҳлар муаллифлари:Шодмон Воҳид Хусайнзода,А.Эркинов). Т.Адолат,1997-190 б.(хуқуқий меросимиз хазиначидан).
5. "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch" 2007y 154b.
6. «Savdo tabiati to'g'risida ocherk» (1775) 147